

Recenzie

Raymond Boudon: Bída relativismu

Praha: Sociologické nakladatelství 2011, 262 s., překlad Ivo Možný

Kniha Raymonda Boudona „Bída relativismu“ (Praha, SLON 2011) nastavuje cenné zrcadlo moderním společenským, politickým a vědeckým relativistickým doktrínám. Relativismus se stal trvalým rysem společenských věd a dnes je pro společenské vědy prakticky článkem víry. Významný francouzský sociolog Raymond Boudon rozpoznává i stadia a vlivy, které k současnému relativismu vedly a vypořádává se s nimi.

Každá doba má své oblíbené ideologie. V 19. století to byl podle Boudona historicismus, který věřil, že existují nevývratné zákony pokroku. Jen pár velkých myslitelů, mezi nimiž byli sociologové Durkheim, Simmel a Weber, bylo schopno odlišit pravdivé jádro, které lze v historicismu nalézt, od problematických systematizací a přehánění, pro něž poskytli základ Auguste Comte či Karl Marx.

Relativismus představuje lákavou odpověď na kolaps velkých ideologií. Jak správně argumentoval Tocqueville, jakmile jednou přijmeme zásadu považovat názor kohokoli za stejně věrohodný jako názory jiné, ať se od sebe liší jakkoli, pak se rovněž musíme smířit s tím, že neexistuje žádná pravda ani objektivita. Relativismus připomíná sekulární náboženství současnosti.

Moderní západní společnost vytvořila poptávku po teoriích, které přivedly relativismus do módy. Tato situace vytvořila podle Boudona podmínky příznivé každé teorii, která relativismus podporuje. Právě tato poptávka vytvořila ve společenských vědách odpovídající nabídku. Jejím výsledkem je, že většina společensko-vědné produkce pomáhá zvěrohodnit relativismus.

Sociologie vědy vysvětluje, že věda nabízí jen obrazy reality, které je třeba chápat jako soubor možných konstrukcí, takže koncept pravdy a objektivity je iluzí. Sociologie umění zase diskreditovala estetické principy, které považují umělecká díla za mimořádná či průměrná a vnímají je jako úspěch a nezdár. Sociologie norem zase přinesla tendenci vidět všechny normy kulturalistickými brýlemi: každá kultura má své vlastní normy a hodnoty.

Relativismus představuje jednu z hlavních idejí současné sociologie a antropologie a právě její idejí vděčí za značný díl svého vlivu. Relativismus získal důvěryhodnost ve formě kognitivní i kulturní. Společenské vědy přinesly podle Boudona mnohé významné výsledky, ale rovněž, zvláště v posledních letech, přispěly k etablování chybně koncipovaných a problematických idejí, které nezůstaly bez společenských a politických následků.

Boudon varuje, že od relativismu je už jen krok k nihilismu a pesimismu. Je to právě relativismus, čím lze vysvětlit hluboký pesimismus mnoha teorií, jež dnes nabízejí společenské vědy. Přispívají tak k všeobecnému pesimismu, jemuž

propadly snad všechny západní národy. Zatímco sekulární náboženství 19. století byla nositeli naděje a hlasateli pokroku, dnes je pojem pokroku řazen mezi iluze.

Několik let poté, co se objevila Kuhnova práce, zašel Feyerabend tak daleko, že prohlásil všechny vědecké teorie za pohádky. Protože vědění není zrcadlem přírody, neexistuje žádné objektivní vědění, které by zobrazovalo realitu, jaká je. Vědění je konstrukce a o realitě může být koncipováno mnoho konstrukcí, které se mohou navzájem vylučovat a všechny lze prezentovat jako příspěvek k „vědění“. Objektivní vědění tudíž není.

Dokud nebyla vydána Kuhnova kniha a sociologie vědy nenabrala zásadně nový směr, sociologie vědy, iniciovaná Durkheimem a rozvinutá moderními autory jako Ben David či Robert Merton, v sobě ještě nenesla žádné relativistické poselství. Pro původní Mertonovu sociologii vědy byl společensky vytvářený pouze kontext, nikoli obsah vědy. Nová sociologie vědy je už jiná, relativističtější.

Kognitivní relativismus je kolektivní přesvědčení, sdílené v malé pospolitosti nové sociologie vědy. Na rozdíl má kulturní relativismus mnohem větší vliv. Stal se všeobecně přijímanou myšlenkou, mezi intelektuály velmi rozšířenou. Kulturní relativismus je spojen se jmény jako David Hume a Max Weber, kteří významně inspirovali moderní myslitele, filozofy stejně jako kulturní antropology.

Za proslulý teorém, že z žádného systému pozitivních výroků nemůžeme odvodit výrok normativní, vděčíme Davidu Humovi. Z něho byl pak odvozen názor, že mezi deskriptivními a normativními výroky existuje hluboká propast. Humův teorém implikuje, že normativní tvrzení nemohou ze své podstaty být založena na faktech a nemohou být nikdy přijímána jako objektivně podložená.

Maxe Webera uvádějí někteří komentátoři jako relativistu s odkazem na dvě jeho známé metafory – „hodnotový polyteismus“ a „svár božstev“. Tyto jeho metafory snadno navodily ideu, že v různých společnostech vládou různé a vzájemně neslučitelné normy a hodnoty. Napovídají, že společenský život doprovází neustálý hodnotový konflikt, než že by byl ovládán konfliktem třídním, jak předpokládal Marx.

Boudon se snaží obhájit tezi, že některé základní mechanismy, které činí sociální evoluci srozumitelnější, můžeme lépe rozpoznat, když rozvineme určité zásadní postřehy Emila Durkheima a Maxe Webera způsobem, proti němuž by profesionální historikové sociologie pravděpodobně protestovali. Tito dva sociologové nastínili teorii morální evoluce, která překonává Popperovy námitky proti historicismu.

Program definovaný konceptem osobní důstojnosti je řízen, jako je řízen každý program, procesem. Weber ho nazývá „postupující racionalizace“. Tento proces je podle Boudona podstatný. Vysvětluje, jak jsou některé ideje přijímány nezvratně. Zjištění, že proces racionalizace probíhá ve všech oblastech lidského myšlení, patří k nejvýznamnějším myšlenkám Maxe Webera.

Politické teorie, které inspirují konstrukci institucí, podléhají témuž procesu racionalizace. Princip dělby politických mocí byl nezvratně vybrán v soutěži s principem, který obhajoval např. Bodin, totiž že politická moc má zůstat

koncentrovaná, aby byla efektivní. Výsledkem tohoto selekčního procesu pak je, že totalitní či autoritářské ideje jsou dnes považovány za nelegitimní.

Diverzita norem mezi kulturami podle relativistů znamená, že to jsou pouhé nereflektované sociokulturní konvence, jež se na jedince přenášejí socializací. Má-li kulturní relativismus pravdu, žádná kultura není lepší než jiná a žádná společnost není lepší než jiná. Už Tocqueville upozornil, že pokud je rovnost pojmána jako dominantní hodnota, šíří se tendence k relativistickému a skeptickému vnímání světa.

Boudon klade vzrušující otázky. Co je zdrojem hodnotového relativismu? Je opravdu absurdní považovat hodnoty za objektivně podložené? Je správně předpokládat, že pokud lidé své hodnoty skutečně za objektivně podložené považují, jsou obětí falešného vědomí? Pokud jsou hodnoty skutečně hodnotově podložené, jak vysvětlíme jejich rozmanitost v čase a prostoru?

Relativistická koncepce pravdy odporuje jak tomu, v co lidé věří, tak důkazům. Nakonec z ní každý získává přesvědčení, že může pronášet nepopíratelné morální pravdy o čemkoli. Ačkoli relativismus se stal jakousi oficiální pravdou, odporuje soukromým přesvědčením. Boudon věří, že mravní cítění a obecněji hodnotové pocity mají objektivní základ, i když nepovažuje za slibné ty cesty filozofů, které uvažují o jejich naturální povaze.

Boudon argumentuje, že hodnotící úvaha se v principu neliší od vědeckého rozvažování. V obou případech je to záležitost konstrukce řetězce argumentů, složeného z článků tak pevných, jak to jen jde. Princip inercie je opřen o řetězec přesvědčivých, do sebe zapadajících argumentů. Mravní přesvědčení – a obecněji hodnotová přesvědčení – jsou formována stejným způsobem.

Boudon klade otázku, proč například demokracii považujeme za dobrou věc. Protože usiluje o to organizovat politický systém tak, aby co nejlépe odpovídal potřebám občanů. Demokracie předpokládá periodicky opakovanou volbu těch, kdo vládou. Může se pochopitelně stát, že žádný z kandidátů není dobrý. Systém nemůže zaručit absenci korupce. Ale chrání nás lépe než jiné systémy.

„Záruky, které demokracie nabízí, jsou nedokonalé... Případy korupce, které jsou v totalitárních systémech normální, jsou v demokraciích veřejně odhalovány a stíhány. Jinak řečeno, demokratické instituce se opírají o rozumné důvody. A protože jsou opřeny o rozumné důvody, pocítujeme – a máme pro to i doklady – že demokracie je lepší než kterýkoli jiný známý politický systém“ (Boudon 2011: 77).

Boudon nechce přinést nějakou novou formu analýzy demokracie. Chce pouze jako sociolog poukázat na kolektivní pocity, jež vzbuzuje. Demokracie je jedním z příkladů, nad nimiž lze nadhodit otázku, jak vysvětlit hodnotové pocity. Pro preferenci demokracie máme dobré důvody. Hodnotové soudy mohou mít tentýž stupeň objektivity, jaký mají soudy obvyklé v lékařství nebo biologii. Pokud by pocít, že „demokracie je dobrá věc“, nebyl objektivně podložen, nemohli bychom pozorovat, že je všeobecně, ne-li univerzálně sdílen.

Ačkoli marxistická tradice dlouho odsuzovala demokracii jako nástroj vlády buržoazie, komunisté dobře věděli, že idea demokracie jako nejlepšího typu politického režimu už zvítězila. Proto se rozhodli označovat své totalitní režimy tak, aby to naznačovalo, že jsou to demokracie, dovedené na vyšší úroveň dokonalosti: byly to více než „demokracie“, byly to „lidové demokracie“.

Jistota, která mravní soud provází, např. že krádež je špatná, nemůže být podle Boudona vysvětlena jen konsekvencemi krádeže, protože některé jdou i proti němu. Negativní pocity vzbuzované krádeží jsou opřeny o rozumné důvody. A zároveň poukazuje na důvody nekonsekvencialistické povahy. Nabízí jenom vysvětlení toho, proč má odsuzování krádeže univerzální povahu.

Boudon se hlásí k názoru, že morální pokrok existuje. Ne že by lidské bytosti se stávaly lepšími a že jsou dnes méně schopny krutosti, než bývaly v minulých dobách. Upozorňuje však, že jakmile se vynoří hodnotová inovace, má, pokud podporuje lidskou důstojnost, tendenci projít úspěšně společenskou selekcí. Tak dochází k modifikaci deskriptivního univerza, podobně jako vědecká inovace vnáší modifikaci do deskriptivního univerza.

Podobně válka je dnes vnímán jako něco nenormálního. To, jak výrazy jako „čistá válka“ či „chirurgicky přesný úder“ znějí pokrytecky a směšně, dosvědčuje abnormalitu krvavých válek. Podobně by se dnes nikdo už neodvážil legitimizovat otroctví. Otroctví se v současné době znovu objevuje, nikoli však už myšlenka, že otroctví je dobrá instituce. Byla považována za nepřijatelnou už v Montesquieuových časech a zůstává nepřijatelnou i dnes.

Tato „racionalistická“, „neoracionalistická“ či snad „kognitivní“ teorie hodnot může působit jako šokující jedině proto, že jsme navyklí takovému způsobu myšlení, pro nějž hodnotové soudy a faktuální soudy představují dvě nespojité události. Neumíme vyvodit imperativ z indikativu, nedokážeme *má být* odvodit z *je*. Z „toto je“ nedokážeme dedukovat „toto být má“.

„A ‚odkouzlení světa‘ prohloubilo tuto propast ještě víc. Ony Tocquevillem studované nezamýšlené důsledky posílily efekt odkouzlení a učinily z relativismu nedotknutelný horizont. Sociolog může jenom konstatovat, že relativismus je v rozporu s tím, co pozoruje, zejména v tom smyslu, že relativismus naprosto nesdílí sociální aktéři sami. Neprožívají své hodnoty jako iluze nebo jako svá čistě osobní přesvědčení“ (Boudon 2011: 96).

Vývoj idejí je podle Boudona racionální a závisí na vývoji okolností u morálky, politické teorie nebo práva. Politická, morální a právní diskuze se vedou na scéně otevřené společnosti, často zběsile a v polemické vřavě, kdežto vědecké diskuze se odehrávají ve výlučné atmosféře vědeckých kolokvií a laboratoří. Navzdory tomuto kontrastu jsou všechny ideje podrobeny, jak zjišťuje Weber, procesu postupující racionalizace.

Weberův termín hodnotová racionalita naznačuje, že lidé mohou mít za určitých okolností silné důvody pro to, aby věřili, že určitá věc je dobrá či špatná, oprávněná či neoprávněná, spravedlivá či nespravedlivá apod. Weber tím podle

Boudona formuloval velmi významnou ideu, klíčovou pro pochopení pro naše pochopení hodnotových pocitů, a zvláště smyslu pro spravedlnost.

Některé deskriptivní výroky mají větší váhu než jiné. Např. drtivá většina lidí se shodne, že jsou žádoucí pravidla silničního provozu. Doporučení, aby silnice byly řízeny semaforem, vyplývá z empirického zjištění, že provoz v ulicích plyne lépe s dopravními světly nežli bez nich. Boudon argumentuje, že při vší své jednoduchosti je tento příklad typický pro mnoho normativních argumentů.

Pohledem do historie zjistíme, že to, co bylo považováno za pravdu včera, neplatí dnes. Z proměnlivosti soudů „X je pravda“ či „X je omyl“ nelze však oprávněně vyvodit závěr, že neexistuje žádná vědecká pravda, stejně jako z toho, že soudy jako „X je dobré“ či „X je špatné“, závisejí často na době a místě, nelze vyvodit závěr, že morální soudy jsou jen kulturními konvencemi.

Znehodnocení zdravého rozumu dává Boudon do souvislosti s relativismem. Devalvace zdravého rozumu a relativismus tvoří dvě strany téže mince. Oboje vykládají lidské jednání, přesvědčení a pocity jako primárně následky působení psychologických, biologických a sociokulturních sil, při čemž se vůbec nezajímají důvody, které může člověk pro své jednání, přesvědčení a pocity mít.

Raymond Boudon vyzývá k návratu ke zdravému rozumu. Relativismus představuje rozchod s klasickou filozofií, jež vnímala zdravý rozum jako přirozeně správný, i když mohl být ovlivňován emocemi. Racionalistický (či jak jej Boudon nazývá neoracionalistický) program miluje ideu, že zdravá mysl je to, co mají lidé na celém světě společné. Boudonovu knihu bychom měli pozorně číst.

Marek Loužek
Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha